

YAHUDİ KAYNAKLARINA GÖRE YAHUDİLİK

Yazanlar: Francine Kaufmann – Josy EISENBERG¹

Türkçesi: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Bizzat “Judaisme” teriminin², Yahudilerin dini olarak özel bir dinî anlamı vardır. Ayrıca onun, Yahudi nüfusunun topyekün temsilcisi olarak sosyo-politik’de bir anlamı vardır. İşte bundan dolayı, dünya yahudiliğinden veya sadece Fransız yahudiliğinden bahsedilebilir. İşte bu ikilik, tamamen bir medeniyet ve din olan; veya sadece orijinal bir toplum olan Yahudi yaşamının kompleksliğini, gayet iyi bir şekilde ortaya kor. Böyle bir müphemiyet, bizzat, çağdaş Yahudiler arasında genel olarak “Yahudi Hüviyeti” olarak isimlendirilen şeyin etrafında, birçok tartışmaya da neden olmuştur.

Biz burada Yahudiliğin genel görünümünü tam olarak açıklayacak değiliz. Sadece bir doktrin olarak Yahudiliğin asıl tarifiyle meşgul olacağız. Bu doktrin, Yahudilerin tarihinden hiçbir zaman ayrılmayan bir tarihi vardır. Bir insan grubu tarafından otuz asırdan daha fazla bir zamandan beri yaşanmış bir din olarak Yahudilik ve onun evrimi, bu insan grubu ile maruz kalmış tarihi değişikliklere, kesin olarak bağlı kalmıştır. İşte bunun için biz de, dinî düşünce ile beraber bulunan veya onu tahrik eden tarihi şartlara, dinî düşüncenin evrimini, sürekli olarak bağlamaya gayret göstereceğiz. Yine, mükemmel bir araştırma içinde ele alınması gereken bazı konuları veya bir kısım şahısları da, onların çağdaş yahudiliğe olan az tesirleri nedeniyle bir kenara bırakacağız. Fakat özellikle, yahudi düşüncesini hâla besleyen geçmişin doktrinlerini inceleyeceğiz.

¹ Francine Kaufmann, 1947’de doğmuştur. İbrance ve modern dillerden lisans diploması almış ve Şark Dilleri Millî Okulu’ndan mezun olmuştur. Paris (III) de (Censier) İbrani Dili ve Edebiyatı asistanıdır. O, aynı zamanda gazetecidir ve televizyon yayınlarında görevlidir.

Josy Eisenberg ise, 1933’de doğmuştur. “Etude Rabbiniques” den diplomalı hahamdır. Aynı zamanda yazar, televizyon film yapıcısıdır.

² Bu makale 1974 yılında Verviers (Belçika’da) de neşredilen “Les Religions” adlı kitabın 286. sahifesinde neşredilmiştir.

Konuyu daha iyi açıklayabilmek için, yahudi evrimini başlıca dört devreye ayıracağız. Dinî doktrini belirtmeden önce bu dört devreyi tarihi açıdan işleyeceğiz:

- 1- İbranilerin dini
- 4- Hahambk yahudiliği
- 3- Ortaçağ yahudiliği
- 4- Modern ve Çağdaş yahudilik

1- İBRANİLERİN DİNİ: (Hz. İbrahimden birinci mabedin tahribine kadar olan devre)

Yahudilerin tarihinin kökeninde M. Ö: XVIII. asır dolaylarında Kenan ülkesine yerleşmek üzere Kalde'yi terkeden bir Sümerli kabilenin göçü bulunur. Hz. İbrahim nesli olan "İbraniler" kısa zaman sonra, Mısır'a yerleşen on iki kabileyi meydana getirmişlerdir. Orada köle durumuna düşen İbraniler, Hz. Musa³ tarafından kurtarılmışlar ve birlik haline getirilmişlerdir.

Kenan ülkesinin fethinden sonra, İsrail krallığının kurulmasından önce; İbraniler, rahipler, prensler, hakimler tarafından yönetilmiş olan

3 Musa (Moise): Moise kelimesi İbranice Moshe'dir. Bu kelime, çıkarmak anlamına gelen Mısır kökenli bir kelimedenden teşekkül etmiştir. Çünkü Musa, Nil'in sularından Firavun'un kızları tarafından çıkarılmıştır. (Çıkış, II, 10). Yahudi inancına göre Musa, peygamberdir ve İsrail'in ilk başkanıdır. (Tahminen M.Ö. XIII. yüzyıl). Geleneğe göre Musa, Sinâ dağında Tora'yı almış ve böylece İsrail dininin kurucusu olmuştur. Onun hayatı ve eserini esas olarak Tevratın sahifeleri arasından öğreniyoruz. Babası Amram ve annesi Jocabed Levi kabilesine mensup olan İbrânî Musa, Firavun'un sarayında yetiştirilmiştir. Delikanlılık yaşında bir İbraniye kötü muamele yapan bir Mısırlıyı öldürdüktan sonra kaçınak zorunda kalmış ve Midyan'a iltica etmiştir. Orada çobanlık yapmış ve rahip Jethro'nun kızı, Tsipora ile evlenmiştir.

Vaktaki Allah ona, ataları İbrahim'in, İshak'ın, Yakub'un Allah'ı olarak görünmüş, onu, İsrail milletini kölelikten ve Mısır'ın zulümlerinden kurtarmaya göndermiştir. Bir dizi Mucizeler, yani on felâket sayesinde Musa, görevinde başarı kazanmış, onları ayakları ıslanmadan Kızıl Deniz'den geçirdikten sonra çölde İbranilere rehberlik yapmıştır. Sinâ dağında Musa'nın, Allah adına onlara teslim ettiği kanunu İsrail kabul etmiş, böylece kırk sene müddetle, İsrail'i idare etmiştir.

Tamamen bir hâkim, kanun koyucu, ordu kumandanı durumunda olan Musa, İbrani klân inancını, milli sistem ve sosyo-politik bir şekle sokmuştur. O, on iki kabileyi birleştirme faktörü olarak, dini kanundan yararlanmıştı. O, âdil ve örnek bir devlet kurmak ve çevre put-perestliğine karşı, muzraktan kılıç olmak için Kenan ülkesini fethetmek gibi bir ideal adına ordularını savaşa sevk etmiştir. Musa, "Vadedilmiş toprağı" seyrettiği (Tesniye, XXXIV, 4) Nebo tepesinde ölmeden önce, manevî halefi olarak Josue'yi tayin etmiştir. Fakat bugüne kadar hiç kimse, onun kabrini bulamıştır. (Tesniye XXXV, 6). Ölümünden sonra, Musa Peygambere karşı hiçbir tapınma olmamıştır. "Artık İsrail'de Musa gibi bir peygamber görülmemiştir. Çünkü Rab onunla yüzyüze konuşmuştur. (Tesniye: XXXIV, 11-12). Bu konu için Bkz. (Les Religions, Verviers, 1974, s. 366).

yerleşik bir kavim haline gelmişlerdir. M.Ö. 936'da Kral Süleyman'ın⁴ ölümüyle kuzey ve güney toprakları arasında bir bölünme meydana gelmiş, böylece M.Ö. 722'de yıkılan İsrail Krallığı kuzeyde; M.Ö. 586'ya kadar yaşamış olan Yahuda Krallığı ise Kudüs⁵ çevresinde kurulmuştur. İşte bu 586 tarihi Mabedin yıkıldığı tarihtir. Kutsal Kitap (Tevrat), bu topluluğun tarihi ve inançlarını bize anlatmaktadır. Böylece Tevrat'ın ilk kitabı (Pentateuque) sayesinde, Yahudi durumunu, sadece

4 Davud ve Bethsabee'nin oğlu olan Süleyman (Salomon) M.Ö. 970-930 civarlarında üçüncü İsrail Kralıdır. Onun saltanatı parlak ve sulh içinde geçmiştir. Onun devrinde İsrail, Asya'yı Afrika'ya, Mezopotamya'yı Mısır'a birleştiren belli başlı ticaret yolları üzerinde kontrol kuran büyük bir ekonomik güç haline gelmiş ve ülke mamurlaşmış, üretim artmıştır. Müttefiki ve ortağı olan Fenikelilerle ticarî temaslarda bulunmuştur. Kral Süleyman'ın filosu oldukça meşhurdur. Böylece altın, gümüş, fildişi, değerli ağaçlar, nadir hayvanlar İsrail'e akmıştır. Netice olarak, lüks ve bolluk, İsrail toplumunun sinesinde belirgin hale gelmiştir. Oldukça pahalı ve zevkli yedi yıllık bir çalışmadan sonra Kral Süleyman, Kudüs'te *SION* tepesine muhteşem mabedi inşa ettirmiştir. Monarşi, tanrısalığın bir yankısı olmuş, mutlak krallık (Askerî ve sivil hizmetler, krallık angaryaları, ağır vergiler) İsrail patriarkal ve kabilevi cemaatının hür gelenekleriyle çatışmıştır. Kral Süleyman'ın ölümü üzerine politik karışıklıklar, Krallığın bölünmesine neden olmuştur. Ayrıca, Kral Süleyman, efsane karışmış bir şahsiyete bürünmüştür. Birtakım mistik tarihler, Süleyman'ın hikmetini, takvasını, adalet anlayışını överler. "Neşideler Neşidesi"nin, "Ecclesiaste"nin, "Proverb"nin, "Mazmurlar"ın bir kısmının yazılması Süleyman'a atfedilmiştir. Krş. (Les Religions, Verviers, 1974, s. 560).

5 Kudüs (Jerusalem), Davud tarafından M.Ö. X. asırda Jebuseens'lerden fethedilmiş ve İsrail Krallığının başkenti olmuştur. Daha sonra oraya Süleyman, mabedi inşa ettirmiştir. Stratejik bir nokta olarak Kudüs, 70'den çok işgal görmüştür.

Sürgünden ve Yahudi bağımsızlığının kaybedilmesinden itibaren ve manevî bir sembol olarak Kudüs, tüm Mesihî ümitlerin kalbi olmuştur. Kutsal toprağa dönüşle ilgili birçok kitabî kehânet, hakikatte Kudüs'e dönüş (Sion, Ariel, v.s. olarak da isimlendirilmiştir) ifadeleri içinde formülleşmiştir. Bu ümit, dini merasim içinde bir ana motif olarak ortaya çıkar. (Bütün dünya yahudileri Kudüs'e doğru yönelerek dua ederler). Pessah'da (Paque) ve Yom Kippour'un (Mağfîret günü) sonunda "gelecek sene Kudüs'te" olmayı dileyen ilâhi okunur. Yine, "Kutsal şehrin" hatırası her evlilikte ve cenaze merasiminde hatırlanır. Nihayet senede yapılan üç perhiz, Kudüs'ün tahribi olayının hatırasını canlandırır.

Mistik düşünce "yer yüzündeki Kudüs"ü göklerin merkezinde olan "Göksel Kudüs"le aynı hizada kabul eder. Yine onlara göre, Ahirzamanda bütün milletler bir tek Allah'a ibadet için *SION'A* çıkacaklardır. (Bk. Le Livre de Jerusalem, Le trait d'Union (Dergisi), No: 150 (Paris-1968).

İncillere göre Kudüs, İsa'nın hayatının büyük dönemlerinin geçtiği yeri gösterir. Çünkü İsa'da, doğumundan az sonra mabede takdim edilmiştir. (Bk. Luka, II, 22-39). Yine o, 12 yaşında Tevrat hukuk mütehasıslarıyla konuşmak için Mabel'de gelmiştir. (Bk. Luka, II, 41-50). Aynı şekilde İsa, ölüme "Kudüs'te" mahkum edilmiş, şehrin dışında bir tepe üzerinde çarmıha gerilmiş, dirilme, görünmeler, yükselme, Yahudi yortusu (pentecote) hep yer olarak Kudüs'te geçmiştir. İncil'in bütün milletlere yayılma emri de bu şehirde verilmiştir. "Reullerin İşleri" ve "Mektuplar"dan itibaren görünen göksel Kudüs imajı vahiyle son şeklini almıştır. (Bk. Les Religions, s. 281.

Musa devrinde değil, ilk krallar olan DAVUD⁶ ve Süleyman devirlerinde de tanıyabiliriz. Ayrıca İbranicilikten başka bir şey olmayan Yahudiliğe "Musevilik" de denmiştir.

Yahudi milleti, İsrail'in ataları olan İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a görünen bir tek Allah'a inanır. O Allah ki, Sina dağının eteğinde toplanmış olan İbranilerin önünde Musa'ya, ahlâk, din, ekonomi, hukuk v.s. kanunu olan TORA⁷ yı vermeden önce, İsrail'in ataları ile ve onların torunları ile bir ittifak⁸ yapmıştır. İşte bu Allah - İsrail - Torah üçlü bağı çözülmez bir bağlıdır.

İbrani Dini, İttifaka Dayanır:

Allah'ı tanıyan İbrahim'e, Allah görünüyor ve ona şöyle bir vaadde bulunuyor: Neslin, gökteki yıldızlar, denizin kumu kadar olacak, bu ülke

6 Davud (David), İsrail'in ikinci kralıdır. (M.Ö. 1015-975). O, şövalyesi, müzisyeni, damadı olduğu SAUL'un yerine geçmiştir. Dev Goliath'a olan zaferinden sonra Saul, Davud'a kızını vermiştir. Saul gibi o da, Samuel peygamber tarafından yağlanmıştı. Savaşçı bir kral olarak, birçok bölgeler fethetmiş, Filistinlilere boyun eğdirmiş, Kenan mukavemetinin son kalıntılarını silip süpürmüştür. Böylece, Jebuseenelerin (Kenanlılardan öncekiler) küçük şehri, Kudüs'ü kuşatmışlar ve onu krallığın politik başkenti yapmıştır. "Alut Sandığı"nı oraya naklettirmiş, Allah'ın şânını tebci etmek üzere de bir mabed inşa ettirmeyi tahayyül etmiştir. O vakit İsrail, Mısır'dan Babil'e kadar uzanıyor ve Kızıl Deniz'e kadar SİNA yarım adasını ve bugünkü Suriye'nin bir kısmını kontrolü altında tutuyordu. Davud, İsrail milletinin birliğini tamamlamış, bir hükümet, bir merkezi idare, mahalli bir takım vazifeler ihdas etmiştir. Onun mabed inşa etme hayalini ise oğlu Süleyman gerçekleştirmiştir. (Bk. Les Religions, s. 143).

7 Torah: Öğretmek anlamına gelen İbranice kökenli bir kelime olan Torah, (dar anlamda ilk beş kitabı belirtir.) Allah'ın insanlara verdiği bir öğretilerdir. Geleneğe göre Torah, Sina dağında Musa'ya sözlü bir tefsirle yani (Torah chebealpe) olarak vahyedilmiştir. (Sözlü Kanun daha sonra Talmud'da toplanmıştır). Geniş anlamda Tora, pratik ve bilgi açısından yazılı ve sözlü kanunlar topluluğunu ve onların tefsirlerini ihtiva eder. (Bk. Les Religions, s. 9).

8 İttifak (Alliance): Yahudi geleneğine göre dünyanın yaratılmasında ve düzeltilmesinde Allah ile insan ortaktır. Yine Allah ile bütün insanlık arasında "ittifak" denen bir sözleşme olmuştur. Buna göre Nuh'a yedi Kanun tevdi edilmiştir (Putperestliği - zinaya - mahremle evlenmeyi - Hırsızlığı v.s. yasaklayan). Buna karşılık olarak Allah, bir daha tufan ile dünyayı yakmamayı taahhüd etmiştir. Bu ittifak'ın alâmeti ise, gök kuşağıdır. (Bk. Tekvin, IX, 13). Daha sonra, insanlığın manevi kaderi Allah'ı keşfeden İbrahim'e özel bir şekilde tevdi edilmiştir. Artık ittifak, ebedi olarak onaylanmıştır. Allah'ın Kenan ülkesini vereceği güçlü ve çok sayıda milletleri, İbrahim meydana getirecektir. Buna karşılık bu millet, Allah'a tapacak, hakka ve ahlâka saygılı olacaktır. Bir başka ahid alâmeti ise, sünnet olmaktır. (Tekvin, XII, 1-3, XV, 6-14). Allah bu ittifakı, İshak ve Yakub, daha sonra Sina dağının eteğinde toplanmış olan bütün İbrani milleti ile yenilemiştir: "Eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksınız, bana bütün kavimlerden has kavim olacaksınız. Çünkü bütün dünya benimdir. Ve siz bana kâhinler melekutu ve mukaddes millet olacaksınız." (Çıkış: XIX, 5-6). Neticede İsrail, yasa olarak Tora'ya saygıyı üstleniyor ve ittifaka söz ahyor. Allah ise İsrail'i korumayı taahhüd ediyor. Peygamberlerin belirtecekleri bu ittifak, İsrail'in hatası ne olursa olsun geri döndürülemez. (Bk. Les Religions, s. 9).

bozulmuş sakinlerini dışarı attığı zaman kısa zamanda neslin Kenan ülkesine vâris olacaklardır. Bu ittifak'ın ifadesi, gerçek bir tarih felsefesini gösterir. Allah İbrahim'e şöyle der: İyi bil ki, senin zürriyetin kendilerinin olmayan bir memlekette garip olacak ve onlara kulluk edecekler. Kulluk edecekleri millete ben hükmedeceğim ve ondan sonra büyük mal-la çıkacaklardır. Ve dördüncü nesilde buraya (Kenan) döneceklerdir. Çünkü Amorilerin fesadı henüz tamam olmamıştır⁹.

Bir tek, herşeye kadir, korkunç, dünyanın yaratıcısı, insanlık tarihinin hükümdarı, İbrahim'in zürriyetiyle ittifak yapmış olan bir tek Allah'a inanç. İşte bu inanç, ilk peygamberlerin hâlâ iyice anlaşılammış dinî kanaatleridir.

Monoteizm Ortaya Çıkıyor:

İbranilerin "ahlâkî monoteizmini" hazırlamak ve formüle etmek görevi Musa'ya düşmüştür. Firavun'un sarayında yetişmiş olan Musa, şüphesiz; hayat ve ölümü, tabiatın zıd güçlerini birleştiren "Yüce Tanrı Güneş yuvarlağının ufku ATON" etrafında merkezileşmiş bir dinî Mısır'da yerleştirmeye çalışan *Akhenaton*'un geçici teşebbüsünden haberdardı.

Ashında bir tek ALLAH fikri yeni bir şey değildi. Babilliler, yüce bir Tanrı olarak AY'ı tanıyorlardı. Semitik toplumların pantheonu (ilâhlar topluluğu), yüce Tanrı El'in etrafında teşkilâtlanmıştı.

Fakat İbrani monoteizminin, nadir şekilde evrimleşmiş olan anlayışlarla hiçbir ortak yanı yoktur. Orada Allah, hiçbir putperest Tanrı'ya benzemez. O, açık bir gaye için yarattığı kâinattan tam olarak ayrılmıştır. Onun hâkimiyeti, mutlaktır, ebedidir ve evrenseldir. O, "büyük bir saatçi" bir "Düzenleyici" (Demiurge) kaprisli ve gaddar bir tanrı değildir. Aksine o, tarihe müdahale etmiş, mazlumlar ve doğrular tarafını tutmuştur. Zaten o, kendisini sadece dünyanın yaratıcısı olarak takdim etmez, aynı zamanda tarihin hakimi olarak da takdim eder. İşte bunun içindir ki, İbrahim'e "Ur'dan Kalde'ye seni çıkartan ebedî Tanrın benim" demiştir. İbranilere de, "Seni Mısır'dan çıkartan, Kızıl Deniz'i açan benim" demiştir.

Tevrat'ta bir takım efsane kalıntıları görünse de, Allah'ın "Taç giymesi" veya "doğumu" ile ilgili hiçbir efsane belirtisi yoktur. Putperest tanrılarının tersine orada Allah, hiçbir tabii veya aşkın (muteal) kanunu-

9 Tekvin, XV, 13-16.

na boyun eğmiş değildir. Allah hiçbir büyüme dönemine, seksüel ihtiyaca, kâinatla ilgili düzene zorlanmaya tâbi değildir. Bilakis Allah, ahlâkî, kişisel, gayri maddî, görülmez, hakim, âdil ve iyi, kıskanç fakat merhametli, tam olarak bilinmeyen, herşeye kadir, ebedî, sadece bir millete aittir. O, iyiliği ve kötülüğü, aydınlık ve karanlığı yaratmıştır. O, gayri cismânidir. O, Musa'ya "Ben, ben olanım"¹⁰ demiştir. Daha sonra, hahamlık ve mistik gelenek içinde uzun bir şekilde etüd edilen on üç sıfatla kendini tanıtmıştır:

"Yehova, çok acıyan ve lutfeden, geç öfkelenen ve inayeti ve hakikati çok olan, binlerce inayetini saklıyan, haksızlığı ve günahı, suçu bağışlayan ve suçluyu asla suçsuz çıkarmayan, babaların günahını oğullarda ve oğulların oğullarında üçüncü ve dördüncü nesilde arıyan Allah diye ilân etti"¹¹. Yine Allah, kıskanç (Jaloux) bir Allah'tır. Putperestliği (idolatrie) şiddetli bir şekilde yasaklamıştır: "İsrail, Kenanlıların mihraplarını yıkmadılar. Dikili taşlarını parçalamadılar. Aşerelerini devirmelidirler. Çünkü başka ilâha secde kılmayacaklar. Çünkü ismi kıskanç olan Rab, kıskanç bir Allah'tır"¹².

Bununla beraber, Allah herşeyden önce bir aşk Allah'ı ve adalet Allah'tır. O, yaratıklarını, İsrail'i, garibi sever. O, hem kendinin sevilmesini hem de kendinden korkulmasını ister: "Ve Allah'ın Rabbi bütün yüreğinle ve bütün canıyla ve bütün kuvvetinle seveceksin. Allah ın Rabden korkacaksın ve ona kulluk edeceksin..."¹³.

İsrail, Allah'ın İmtiyazlı Milletidir:

İbrahim'e yapılmış olan vaadden beri, birtek ve mutlak olan Allah, İsrail milletiyle imtiyazlı münasebetlere girişmiştir: "Ve siz bana kâhinler melekûtu ve mukaddes millet olacaksınız"¹⁴. "Bütün İsrail oğulları cemaatine söyle, onlara de: Mukaddes olacaksınız. Çünkü ben Allah'ınız Rab mukaddesim"¹⁵.

Böylece anlaşılıyor ki, İsrail, ahit cemaatidir. Fakat bu özel aşka lâyık olabilmek için Allah taşıyıcısı (porteur de Dieu) millet, Tora'ya yani kanuna riayet etmesi gerekir. Musa'ya verilen vahyedilen buyruk-

10 Çıkış, III, 14.

11 Çıkış, XXXIV, 6-7.

12 a.g.k., XXXIV, 13-14.

13 Tesniye, VI, 5, 13.

14 Çıkış, XIX, 6.

15 Levililer, XIX, 2.

ruklar topluluğu olan bu kanun, ahlâkî, politik, sosyal ve ekonomik hayatın tüm alanlarıyla alâkâlıdır.

Bu kanunun hedefi, İsrail'i kutsal (Kadoch) bir millet haline getirmektir. Yani, aynı zamanda ayrı, değişik ve kutsal seçkin, fakat seçimiyle birçok mesuliyetlerle yükümlü bir millet haline getirmek...

Mademki İsrail'in toprağı kutsaldır (Kadoch) öyleyse onun mahsul-leri, özel kurallara tabidir. *Torah* tarafından konmuş olan kuralların çoğu, esas olarak temiz ile pisi, kutsalla kutsal olmayanı ayırma hedefini güder. Ölü pistir, ona yaklaşan, aybaşı olan ve bazı hastalıklar geçici de olsa bir pisliğe neden olurlar. Birtakım gıdaî kanunlar, eti yenen temiz hayvanları temiz olmayan hayvanlardan (etoburlar, leş yiyenler, v.s.) ayırmıştır.

Her cins, tek olarak kalmalıdır. Ve bir başkasına benzememelidir. Bunun için, yünden ve ketenden karışık dokunmuş elbiseleri giymemeli, buğday ile bağ birlikte kesilmemeli, çift sürmek için eşek ile öküz beraber koşulmamalıdır¹⁶. Yine erkek, kadın kıyafeti giymemeli, kadın da erkek kıyafeti giymemelidir¹⁷. Aile namusu korunmalıdır. Seksolojik kanunlar zinayı, iffetsizliği, homoseksüelliği, âdet hallerinde cinsel ilişkiyi ve cinsel sapkınlıkları yasaklamıştır¹⁸. Zaman kutsallaşmıştır. Bir takım imtiyazlı vakitleri, haftaları ve mevsimleri göstermişlerdir. Yedinci gün, "Cumartesi" (Shabatt)dir. İnsan, karısı, çocukları, köleleri, hayvanları; o gün kendilerini istirahatata vermek için hiçbir iş yapmayacaklardır¹⁹.

Bayramlar, kâinatla ve tarihle ilgili büyük olayları ve mevsimleri kutlamaktadır. Böylece bayramlar, istirahat ve sevinç günleridir. Onlar, tamamlayıcı birtakım kutsallıklara neden olmaktadır. Çünkü hergün, kâhinler (cohanim), İsrail'in hataları için, kefarete kurbanları takdim etmektedirler.

Sosyal Adalet, Ferdi Himaye Üzerinde Toplanmıştır:

Fakat bütün bu kanunların arasında en orijinali âdil bir cemiyet kurmayı hedef alan kanunlardır. Meselâ, Hammourabi yasasının aksine burada ferd mülkiyetten, daha iyi muhafaza edilmiştir. Burada vahyedilmiş bir ahlâk olarak ahlâk ve aşk, kişiler arası ilişkileri idare eder.

16 Tesniye, XXII, 9-11.

17 Tesniye, XXII, 5.

18 Levililer, XXIII ve XX.

19 Çıkış, XX, 10-11.

Tora, elliye yakın yerde garibi sevmeyi tavsiye eder. Bu konuda şöyle denir: "... Komşunu kendin gibi seveceksin"²⁰, "Sizle misafir olan garip, aranızda yerli gibi olacak ve onu kendin gibi seveceksin, çünkü Mısır diyarında gariptiniz"²¹. Yine Tora'ya göre, başkasiyle münasebette İbraniye, tolerans, anlayış, cömertlik rehber olmalıdır. Ebevenylere, ihtiyarlara, körlere, zayıflara, dul ve yetimlere saygılı olunmalıdır. Yine, tarlanın, bağın bir köşesi terk edilmeli ve başaklar yoksullar için bırakılmalıdır. Gündelikçinin yevmiyesi akşamdan önce ödenmelidir²².

Ayrıca zamanla oluşan sosyal dengesizlikleri düzeltmek için her yedi yılda bir borçların kaldırılması kanunu²³ ve eğer sahibi bir talihsizlik sonucu satmaya mecbur kalmışsa, her elli sene de bir toprakların eski sahiplerine dönderilmesi kanunu konmuştur.

Hahamlar. Ahdi Garanti Ediyorlar:

Teorik olarak her İbrani bir hahamdır ve Allah'ın huzurunda ahid-den mesuldür. Fakat, özel olarak kutsallık, Levi kabilesine ve Harun'un nesli olan Levililere, kâhinlere tevdi edilmiştir. Yahudilikte Hahamlar, takdimelere başkanlık ederler ve Ahit sandığının muhafazasını sağlarlar.

Daha sonra Krallar devrinde, putperestliğin reddine bağlı olarak, kült yerlerinin birliği üzerinde durulacak bunun için de, birçok kutsallık sahaları meydana gelecektir. İşte o zaman, mabed yapmak ve içine "Ahit sandığını" koymak üzere KUDÜS seçilecektir. Kısaca, Süleyman devrinde din duygusu esas olarak KUDÜS mabedi etrafında ağırlaşan kuralların tatbiki ve muayyen sayıdaki yasakların uygulanışı içinde; müşterek bir geçmişte oluşan inanç üzerine kurulmuştu. Bununla beraber İbraniler, Kenanlıların tesiri altında belirli bir dini senteze gitmekten de kendilerini kurtaramamışlardır. Politik ve sosyal durum daha da istikrarsızlaştıkça bu dini sentez, Musevilğin büyük tanrılarını tehlikeye düşürmüştür. İşte bunun içindir ki, bu dini sentezcilikle M.Ö. VIII asırdan itibaren muhtelif İsrail Nebileri, özellikle Eli (İlya) savaşmıştır²⁴.

Nebiler Devri Başlıyor:

İşte o zaman, çok verimli spirituel bir hareketin doğumuna neden olan bir takım dini fikirlerin büyük gelişmesine şahit olunmuştur.

²⁰ Levililer, XIX, 18.

²¹ a.g.k., XIX, 34.

²² a.g.k., XIX, 13.

²³ Tesniye, XV, 1-6.

²⁴ Bu konuda Bk. I. Krallar, XVII; II. Krallar, II.

Hakimlere (hem dini hem de savaş rehberi olan) halef olan Nebiler, önce büyük ilham sahibi kimselerdir. Hahamlar sınıfı, takdimelerin ve mabed kültürünün, bir çeşit teknik, mekanik ve büyüleyici bir hal alması için, tüm manevî anlamını kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu kuralcı, donmuş bir dinî hayatı devam ettiriyorlardı.

Aynı şekilde bir takım Hakimler de Orta-Şark'ın hikmet edebiyatının hazinelerini naklediyorlardı. Allah ise, itibara alınmıyordu. Devrin dinî hayatını ilham aydınlatıyor. o şekil veriyor, o yüceltiyordu. İlham, sosyo-politik hayatın ortadan kaldırma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı değerler olan, adalet, kardeşlik, aşk üzerinde duruyordu. O, monoteizmin mutlak ve inhisarcı karakteri üzerinde ısrar ediyor, komşu Kenanlıların tesiriyle alınmış olan Fetişist âdetlerine, büyücülere, sihirbazlara, kâhinlere yardım için baş vurmamayı kınıyordu. Yine o, ölümler kültürünü, kutsal fahişelik, safahat, verimlilik, insan kurbanları gibi putperest âyinleri eleştiriyordu. O, tüm dinî sentezciliği reddediyor, İsrail'i, temiz bir dinî uygulamak için, yüksek yerleri, putları, aşereleleri yok etmeye davet ediyordu.

Hakikatte askeri güç ve refah İsrailülere ve Yahudilere daima güven vermiştir. Bunun için onlar, kendilerine uygun gelen, mağlub milletlerin putlarını benimsemişlerdir. Fakat Mika ve İşaya, gazab gününde, Allah'ın "Arabaları ve kaleleri" yıkacağını, İsrail'den; kâhinleri, büyücülere ve putları kökünden yok edeceğini itiraf ediyorlar.

Sosyal Adaletsizlik Bir Cezayı Gerektirir:

Refah, aynı şekilde lüks zevkini ve vurdum duymazlığı doğurmuştur²⁵. Bir takım sosyal ahlâksızlıkların, adaletsizliğin, sefahatin, bozulmanın çirkinleştirdiği kutsal millete, Nebi; bir cezanın yakın olduğunu haber veriyordu. İşte İŞAYA gayri menkul biriktiricilerine, bunun için şöyle karşı çıkar: "Yer kalmayınca kadar evi eve katanların, tarlayı tarlaya birleştirenlerin vay başına! Memleket içinde oturan yalnız siz kaldınız"²⁶. Yine o, sefahati ve adaletin tefessühünü şöylece kınar: "Şarap içmekte yiğit olanların ve içkileri karıştırmakta zorlu olanların, rüşvet için kötüyü haklı çıkaranların ve haklı adamların hakkını elinden çekip alanların vay başına"²⁷.

Bu inatçı ve gururlu milleti, Nebiler, "Dik başlı bir millet olmaya" çağırıyorlar. Bu millet, aklı dinlemiyor ve "İsrail yenilmez, mabed yi-

25 Mika, V, 9-13; Amos, VI, 4-7.

26 İşaya, V, 8.

27 a.g.k., V, 22-23.

kılmaz. Çünkü Allah, İbranilerle ebedi akdini yapmıştır” kuruntularıyla oyalanıyor. Bu akdin ifadesine göre, İsrail, Tora’ya riayet edecektir. Fakat mesele sadece bundan ibaret değildir. Ayrıca İsrail, takdimeler sunacak, Cumartesiye, bayramlara, oruçlara saygılı olacak, hertürlü haksızlıktan sakınacaktır”²⁸.

İşte Nebiler bu riyâkârlığı kınamışlardır. Onlara göre İsrail akdin milletidir. Fakat yine de cezadan kurtulamıyacaktır.

Kuralcılık, İbadeti Zayıflatıyor:

Musa tarafından İsrail’e emredilen âyinler ve tapınmalar, hiç değilse belirli bir kesim için, mekanik ve kupkuru bir şekilcilik haline gelmişti: Çünkü üç asra yakın bir zaman Nebiler, bu tutumu yaymışlardır. Oysa yerli halkı aldatmak ve onlara dolap çevirmek için iyi bir vasıta olduktan sonra, Cumartesi ve bayram merasimlerine iştirakin anlamı ne olacaktı²⁹? Çünkü samimiyetle icra edilmeyen bayramların ve takdimelerin hiçbir anlamı yoktur: “Önümde görünmeğe geldiğiniz zaman elinizden bunu kim istedi de, avlularına ayak basıyorsunuz. Artık boş takdime getirmeyin... Birçok dualar ettiğiniz zaman da dinlemeyeceğim. Ellerinizi kanla dolu... yıkanın, temizlenin, gözümün önünden işlerinizin kötülüğünü atın, kötülük etmekten vaz geçin”³⁰.

İşte İsrail’in bu riyâkârlığı, haksızlığı, putperestliği onu helâke götürecektir. Bunun içindir ki Nebiler, onlar için hazırlanan savaş, kıtlık, tahrip, salgın hastalık, tenkil, sürgün gibi birtakım büyük felâketlerle, İsrail’i daima uyarmışlardır.

Günahkârı, Sadece Nedamet Kurtarabilir:

Tarihî peygamberlik felsefesine göre, günah-ceza dönemini Mısır’da veya Hâkimler döneminde olduğu gibi sadece Allah’a yalvarma ile veya bazılarının inandığı gibi kefaretle kurbanlarıyla durdurmak mümkün değildir. Onun önüne, sadece bir tek faktör olan topyekün nedamet ve ihlasla geçilebilir. Bu, cemaatin kendi kendine icra edeceği ve Allah’a karşı bir dönüşüdür. Çünkü Allah, İsrail’i seviyor, onu kaybetmek değil, kurtarmak istiyor. Bunun için de tehditten sonra, daima bir teselli geliyor. İşte sadece bunun için tahribden az önce (M.Ö. 722 de İsrail Krallığının tahribinden) Hoşea, İsraililere şöyle ricada bulunur: “Ey İsrail, Allah’ın Rabbe dön; çünkü kendi günahınla yıkıldın. Nedamet

28 Amos, VIII, 4-6.

29 a.g.k., VIII, 4-6.

30 İşaya, I, 12-16. Ayrıca bak. Amos, 21-24; Hoşea, VI, 6; Mika, VI, 6-18.

sözleriyle gelin ve Rabbe dönün. Ona deyin: Her fesadı başıyla ve bizi inayetle kabul et, o zaman boğalar yerine dudaklarımızın takdimeleriyle ödeyeceğiz... Onları gönülden seveceğim, İsrail'e çığ gibi olacağım. Zambak gibi çiçeklenecek ve köklerini Libnan gibi salacak"³¹.

Yine de Akd, Geri Döndürülemez:

Hoşea'nın bu ikazları tesirsiz kalıyor. Yine de, İsrail'in körlüğü, onun alçalışı bir akd bozulmasıdır, şeklinde karar vermek biraz acelecilik olacaktır. Çünkü bütün Nebiler", akdin ebedi olduğunu, geri döndürülemez olduğunu" tekrar etmişlerdir. Allah, İsrail'i seviyor, onu eski şânına yeniden iade edecektir. Böylece Allah, muhteşem bir şekilde akdini yenileyecektir: "Ve seni ebediyen kendime nişanlayacağım, evet, seni doğrulukla ve hakla, inayetle, rahmetle kendime nişanlayacağım ve o zaman Rabbi tanıyacaksın"³².

Yine bilhassa, yeryüzünün dört bir yanına sürgüne gönderilmiş milletinden kalanları Allah, SİON'a geri gönderecektir: "Şchirden bir aşiretten ilk olarak sizi alıp SİON'a getireceğim... O günlerde Yahuda evi, İsrail evi ile beraber yürüyecekler ve şimal diyarından atalarımıza miras olarak vermiş olduğum diyara birlikte gelecekler... Beni baba diye çağıracaksınız ve ardımdan dönmiyeceksiniz..."³³.

Br Mesihcilik İlan Edilmiştir:

Bu rüya devri (Mesihcilik) İsrail'in Allah yolunu yeniden bulacağı Mesih'e³⁴ ait bir devirdir. O halde Mesih'e ait rüya, herşeyden önce çok

31 Hoşea, XIV, 2, 6, yine bak. Yeremya, III, 12, 13.

32 Hoşea, II, 19-20.

33 Yeremya, III, 14-19.

34 Messie (Messiah) kelimesi, "Kutsal yağ" anlamına gelen İbranice Machiah kelimesinden alınmıştır. Yunanca bunun karşılığı yağ anlamına gelen christos'tur. Tevrat'ta Mesih kelimesi, önce İsrail Krallarını veya büyük kâhinleri belirtir. (Bk. I. Samuel, XXIV, 6; I. Tarihler, XVI, 22). Aynı şekilde Pers İmparatoru Cyrus da Allah'ın Mesih'i olarak görülmüştür. (Bk. İşaya XLV, 1). Özellikle Mesih kelimesi, peygamberler içinde tecridi olarak, âhir zamanda Sion sürgünlerini bir araya getirecek olan Allah elçisine tahsis edilmiştir. Hıristiyan çağı döneminde Filistin, Romahlara egemenliği altında iken, Mesih ümit ateşlenmiştir. Neticede âhir zamana ait yazılar çoğalmıştır. Artık, milletini kurtaracak, İsrail'in düşmanlarını cezalandıracak, Diasporaya son verecek bir kurtarıcı iyice beklenir hale gelmiştir. Bütün Yahudi tarihi boyunca, özellikle zulüm devirlerinde, Kitabî metinlere dayandırılmış bilginlerin hesaplarıyla Mesih'in gelişi "Davud oğlunun (İsa'nın) gelişinin tarihiyle tesbit edilmeye teşebbüs edilmiştir.

Bu arada bir takım sahte mesihler de ortaya çıkmıştır. Bunların en tanınmışları şunlardır: Simeon Bar Kochba (II. asır), David Al Rohi (X. asır), David Hareouveni (XVI. asır) ve Sabbaatai Zvi (XVII. asır).

kuvvetli bir milliyetçilik ümididir. Fakat Mesihçilik, Evrensel bir ideal ve ahlâk olarak gelişmiştir. Gerçekten VIII. asırdan itibaren Nebiler, tüm insanlığı kendi tarih görüşlerinin içine sokmuşlardır. Onlara göre, Allah, mademki kâinatın ve tarihinin mutlak hükümdarıdır. Öyleyse O, aynı zamanda milletlerin de hâkimdir. Allah ile İsrail'i biribi ine bağlayan vazgeçilmez, ihtirashî özel münasebetleri inkâr etmeksizin Nebiler, Allah'ın, tüm yaratıkları için olan sürekli endişesinden söz etmişlerdir. Yine Allah'ın, İsrail'i cezalandırdığı ve kurtardığı gibi başka milletleri de kurtaracağı ve cezalandıracağına işaret edilmiştir. İşte Allah'ın, başka milletlere peygamberlerini göndermesinin sebebi de budur. Bunun için Amos, Obadya, Yunus, İşıya, Yeremya; Mısır'ı, Asur'u, Babil'i, Arabistan'ı, Tyr'i, Edom'u, Moab'ı, Ammon'u v.s. korkutmuş ve kurtuluş yolunu göstermiştir. Yunus, Ninova halkını nedamet, gidişatlarını tebdil konusunda ikna etmiş ve böylece onları tehdit eden cezadan sakındırmıştır.

Nihayet Nebiler, millertlerin iç ve dış politikalarını yönetecek evrensel bir ahlâkın zaruretine kanaat getirmişlerdir. Onlara göre, tek başına adalet bile bir milletin mutlu olmasına ve hayatta kalmasına müsaade edebilir. Her millet, başarılı veya başarısız hayat tarzından, Allah önünde mesuldür. Buna göre; kısaca, Evrensel tarihin yegâne hedefi, yer yüzünde "Allahın Kırallığını" kurmaktır. Âhir zamanda insanlık, adaleti icra etmeyi başaracak, böylece Allah'ı tanıma evrenselleşecektir. Artık o zaman şiddete gerek kalmayacaktır. Bunun neticesinde "İnsanlar, kılıçlarını saban demirleri, mızraklarını bağcı bıçakları yapacaklar. Millet, milete karşı kılıç kaldırmayacak ve artık cengi öğrenmeyecekler"³⁵.

Bununla beraber Mesih, sadece "Yahudilerin Kralı" değildir. Peygamber ve Talmud, Mesihî devre; Mesih'in şahsiyetinden daha çok önem vermişlerdir. Onlara göre Allah, dünyayı Mesihî devrin olacağını düşünerek yaratmıştır. O halde Mesih veya "İnsan oğlu" insanlık tarihinin bir sonucu, bir ürünüdür. Yine Mesihî toplum, insanların gayretleriyle meydana getirilmiş ideal bir toplumdur. İnsanlık bunda başarı gösteremezse bile Allah yine derhal Mesihini gönderecektir. Talmud'un şu hikmetinin de anlamı budur: "Mesih, insanlık tam olarak iyi veya tam olarak kötü olduğu zaman gelecektir." (Sanhedrin 98). Mesih, "Yargı günü", "Ölümlerin Dirilmesi", Allah'ın krallığının kurulması ve evrensel barış ile aynı zamana rastlayan âhir zamanda görünecektir. Antik Yahudilik ise, Mesihî çağla gelecek dünya ve öbür âlem arasında biraz ayırmıştır. Geleneğe göre Mesih, bu dünyaya gelmeye yönelmiş ruhlar dizisinin tükendiği veya İsrail tarafından dökülen göz yaşlarının toplandığı bardağın dolmuş olduğu andan itibaren gelecektir. Hahamlar devrinde Mesih inancı, Yahudiliğin temel inançlarından biri durumundadır. Fakat bazı dinî çevreler, İsrail devletinin yaratılması, sürgünlerin toplanması hâdisesini, Mesih devri öncesi bir olay olarak telâkki etmişlerdir. Hristiyan toplumuna göre Mesih, âhir zaman çağını başlatacak olan İsa-Mesih'tir. (Bk. Les Religions, s. 636).

35 İşıya, II, 1-5.

İşte bu evrensel ahenk içinde İsrail, rehberlik rolünü oynayacaktır. O zaman, bütün milletler, Allah'ın sözünü dinlemek için SİON'a çıkacaklar, İsrail de tüm insanlığa TORA'yı öğretecektir: "Ve milletler arasında hükmedecek ve çok kavimler hakkında karar verecek..."³⁶.

Hahamlık Yahudiliği: (Birinci mabedin yıkımından Talmud'un tamamlanmasına kadar olan devre):

M.Ö. 586 yılında Babilli Buhtunnasır (Nabuchodonosor), Yahuda Krallığını istilâ etmiş, Kudüs mabedini tahrip etmiş ve nüfusun büyük bir kısmını sürgün etmiştir. Bu yıkım, Yahudi milletinin tarihi için kesin bir dönüm noktasıdır.

Babil Sürgününden Sonra, Diaspora Oluşur:

70 yıl sonra, Babil, Pers ve Medie Kralı Cyrus tarafından feth edilir ve sürgünde olan Yahudilere dönüş izni verilir. Çok küçük bir azınlık Filistin'e dönmekle ve mabedi yeniden inşa etmekle beraber, Yahudilerden büyük bir çoğunluk Babil'de kahr ve Diaspora'yı oluşturur. Bundan böyle ya Yahuda'da ikâmet ederek, mabed etrafında merkezleşen eski dinî hayatı devam ettirerek, ya da, bir Sinagog etrafında teşkilâtlanmış Diaspora cemeatına aid olunarak iki ayrı şekilde Yahudi olunacaktır. İşte on asra yakın bir zaman bu iki din duygusu birlikte yaşayacak ve paralel olarak gelişecektir.

İbranî akd anlayışı, millî yapılarla, dinî karakterleri birbirine bozulmazcasına bağlıyordu. Kutsal ve âdil bir toplum yaratmak sadece İsrail toprağı üzerinde düşünülebilirdi. Allah'a ise, sadece Kudüs mabedinde tapınılabılırdı.

Millî köklerinden kopmuş olmasına rağmen Diaspora, yeni bir din geliştirmiştir. İbadet ve Kanun etüdünde onun çok önemli bir yeri vardır. Sinagoga ilgili kurallar kısmen, mabed kültürünün yerine geçmiştir. Yahuda bölgesi bizzat, bu değişiklikleri tescil etmiş, İbranicilik, Yahudilik haline gelmiştir. Neticede, çevre medeniyetlerle temas eden Yahudi düşüncesi, iyice belirginleşmiştir. O, Şark mefhumlarını, sonra Yunan tesirlerini ya kabul etmiş, benimsemiş veya şiddetle reddetmiştir. Ayrıca İskender'in fetihleriyle Diaspora, eşsiz bir gelişme kaydetmiştir. Yahudi hidayeti, egemen durumdadır. Tevrat Yunancaya tercüme edilmiş ve putperestler üzerinde derin bir tesir icra etmiştir. Fakat Filistin de Grek baskısı, Asmoneensler (Makabi diye lâkaplanan rahipler ailesi)

savaşı ile sonuçlanan şiddetli ve dinî bir reaksiyonu doğurmuştur. Makabiler, iki asra yakın bir süre bağımsız Yahuda bölgesi, Romanın eyaleti haline gelmiştir. Ancak Yahuda'nın vatandaşları (Zelotes) tarafından başlatılan kurtuluş savaşı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Neticede M.S. 70'de Titüs ordusu tarafından Kudüs tahrip edilmiş ve mabed yıkılmıştır. Simeon Bar Kochba tarafından başlatılan son bir isyan da M.S. 130'da bastırılmıştır.

Artık, Diaspora, her geçen gün önem kazandıkça merkezî Filistin, batmaktan geri kalmayacaktır. Bu tarihlerde, Roma İmparatorluğu içindeki Yahudilerin nüfusu, genel nüfusun % 7 ile 10'unu teşkil ediyordu. Oysa en verimli manevî bir merkez olan Babil'de ise, bir milyona yakın bir Yahudi topluluğu politik bir şefin (Exilarque) veya (Rech Galouto) nun idaresinde yaşıyordu. Pumbedita ve Sura'daki iki büyük Talmud akademisinin idarecileri (Gaonim) ise o şefin yanında idiler. Ancak İslâm'ın itîşi, Yahudiliğin mânevî merkezinin yerini batıya doğru değiştirecektir. Yine de Babil ve Filistin merkezleri Yahudiliğe, ahlâkî ve hukukî bir yasa olan Talmud tatbikatına dayalı bir hayat stili kazandırmıştır.

İkinci Mabed Yahudiliği:

M.Ö. 538'de Cyrus'un fermanından sonra Babil sürgünleri Filistin'e yerleşince; Yazıcı Ezra'nın etrafında toplanmışlardı. Tarihin ilk "Haham" olan Ezra, gerçek anlamda bir dini restorasyona teşebbüs etmiştir. Talmud Ezra için şöyle der: "Eğer Musa, ondan önce gelmiş olmasaydı, Ezra Tora'nın vahyine muhatap olabilirdi".

Ezra, Yahudi ocağının kutsallığı üzerinde durmuş ve putperest eşlerini boşayan bir takım müntesipler elde etmiştir. Yine o, Mabed hizmetini yeniden tesis etmiş, İsrail ile Allah arasındaki ittifakı ciddi bir şekilde yenilemiştir. Bu ittifaka göre İsrail, yeminle Tora'ya itaati yükleniyor; Cumartesi ve bayramlara, sosyal ve zirâî kanunlara titiz şekilde riayeti üstleniyordu (İlk ürünler, yedi yılda bir toprağın dinlendirilmesi) Fakat Ezra'nın, özellikle Tora etüdüne önemli bir yer verdiğini görüyoruz. Bunun için o, Pazartesi, Perşembe (alış veriş günleri), Cumartesi günleri kutsal metni halka okumayı ihdas etmiştir. Aynı şekilde, o idare ettiği topluluğun (Kensseth Hagedola) yardımıyla âyin ve sinagogla ilgili Kural'ı da tespit etmiştir. O halde bugünkü şekliyle mevcut olan Yahudilik, Ezra ile doğmuştur. Yahuda hükümeti, ilk defa, bir krala veya rahiplere değil, bilakis bilgin ve haham topluluğuna tevdi edilmiştir.

Knesseth Haguédola'nın 120 üyesi (Bu Knesseth, İskender'in fet-hinden sonra Sanhedrin'e dönüşmüştür), Tevrat'a ait yasayı tesbit etmiş (İbranice Tevrat 'ın içinde 24 Kitap kabul edilmiştir), günlük duaları ve kutlama formüllerini kaleme almışlardır. Ayrıca onların, Tora öğretimi, muhtelif emirlerin tatbiki gibi de görevleri vardı. Yine onlar, yüksek mahkemeyi oluşturuyorlar ve takvimi tesbit ediyorlardı. Vahyin kesilmesinden sonra onlar, Hayy olan Allah'ın sözünün şârihleri olarak kalmışlardır. Aslında, son nebilerin tebliğleri uzun şerhlerin konusudur.

Kıyâmetle İlgili Tasavvurlar:

Nebiler, Yahudi felsefe tarihini açıklamışlardır. Buna göre, sürgün, kurtarıcı bir rol oynamış, Mesihî çağ yaklaşmıştır. "Rabbin Günü" hazırlanıyordu. Orada dürüstler, dinsizler, güçlüler ve küçük Krallıklar amellerinin mükâfaatını âdil şekilde alacaklardır. Kâinatın alt üst olmasından ve korkunç savaşıardan (Gog, Magog Kralı Savaşları gibi) sonra, Allah'ın Krallığı yeryüzünde kurulmuş olacaktır. Ezekiel'in haber verdiği gibi, kurumuş kemiklerin şaşılacak görünümü içinde, ölümler dirilecektir³⁷.

Yahudi Düşüncesi Babil Mitolojisinin ve Yunan Felsefesinin Tesirinde Kalmıştır:

Bütün bu kıyâmetle ilgili tasavvurlar, İsrail milletindeki gerçek mistik ateşten söz ediyorlar. Daniel kitabında olduğu gibi, Kıyâmetle ilgili yazılar oldukça çoktur. Melekler, iblisler, şeytan dikkate alınrsa; Allah'ın tüm yaratıkları kendi hedeflerine hizmet ediyorlar.

Öbür dünya, yani gelecek dünya üzerinde bir takım tasarılar yapılmıştır. İşte devrin Yahudiliğine uygun gelen bu nazariyelerin gelişmesinde şark inançlarının ve Babil mitolojilerinin büyük tesiri inkâr edilemez. Aynı şekilde Yunan etkisi de yahudiliği daha belirginleşmeye dorğu yöneltmiştir. Yine de ne mitolojinin gayri ahlâkî ve kaprisli tanrıları, ne de filozofların gayri müşahhas, soğuk, entellektüel tanrıları yahudilere cazip gelmemiştir.

Fakat genel fikirler çerçevesinde, en ortodoks yahudiler arasında bile, helenleşmenin bir takım izlerini tesbit mümkündür. Quohelet'in kitabı bu fikirlerle doludur. Tevrat'ın Arâmice tercümesi (Targoum), Antropomorfizmi yumuşatmıştır. Böylece, Sina üzerine inen Allah değil, "Allah'ın Şahsiyetidir".

³⁷ Ezekiel, XXXVII.

Hikmetin çok sayıdaki övgüleri, Talmid Ha'ham'a (Hakimlerin Talebesi) olan hayranlık, öz değerlerin alt-üst olduğunu gösterir. Aynı şeyi, yahudiliğin iç evriminde Yunan medeniyeti içindeki filozofa verilen önemle, takviye edilmiş olarak görüyoruz. İşte bunun için, Ben Sira'nın Hikmet Kitabı, yahudi unsurları ile Yunan unsurlarını karıştırmıştır. Buna göre Hikmet, Allah'ın bir ihsanıdır. O halde o, yine bir bilgi ve araştırma konusudur. Fakat diğer taraftan hikmet, düşüncenin bir zihin yeteneğidir ve hayatı, mantık ve zihne göre düzenler.

İlk Yahudi filozofu İskenderiyyeli Filon (Philon) bu fikirleri daha da ileri götürerek din ve felsefeyi, vahiy ve aklı, hikmet ve kelâmı (Logos) uzlaştırmaya teşebbüs etmiştir. Ona göre dini buyruklar ve kurallar da rasyoneldirler ve gerçekte *Stoisyen* ve *Platonisyen* doktrinin ahlâkî sonucuna varırlar. Fakat yine de Filon, geleneksel yahudiliğin kenarında kalır. O, önemli rolü, doğmuş hıristiyanlığın gelişmesinde oynamıştır.

Gerçekten, Yunan düşüncesi hahamlara, zararlı görünmüş, bunun için hahamlar, kendi içlerine yani Tevrat kurallarının içine kapanmışlardır.

Yahudi Mezhepleri:

Yine de Yahudi düşüncesi donmamıştır. Aksine, fikirlerin kaynaşması öylesine olmuştur ki, birçok küçük mezhep teşekkül etmiştir. Resmî bir düşünce çizgisi veya doğma olmadığı için bu mezheplerin hiçbiri İtızal'da olmamıştır. Ancak onlardan herbiri, kendine göre kutsal kitapları yorumlamış ve ondan dinî, ahlâkî, metafizik ve hatta politik bir davranış çıkarmıştır. Bu davranış, milliyetçi Yahudilerin (Zelotes) aşırı milliyetçiliğinden, Sadukilerin uyguladıkları "ortak çalışmaya", Ferisilerin eyyamcılığına kadar uzanır.

Bu Yahudi mezheplerinden sadece dördü, Yahudiliğin tekâmülü için önem taşır. Bu mezhepler şunlardır:

1- *Esseniler (Esseniens)*: Kumran yazmaları, onların; Yahudi - Hristiyanlarla akrabalıklarını bize göstermiştir.

2- *Zelotlar (zelotes)*: Dindar ve milliyetçiler.

3- *Sadukiler (Saduceens)*: Bunların düşüncesi, Karailer itızalinde yeniden ortaya çıkacaktır.

4- *Ferisiler (Pharisiens)*: Büyük kitlelere sahip olan bir mezheptir. İ. asır, Ferisilerin hâkimiyet çağıdır.

Önce tarihi birtakım sebeplerden, sonra da mabedin tahribinden sonra; Mabel kültü üzerinde merkezleşmiş olan klasik dini duyguyu devam ettiren rahiplerin ve *Sadukilerin* varlıklarının artık nedeni kalmamıştır.

Millî bağımsızlığı koruma savaşı veren Zelotes'lar ise Yahudi renasansının son ümidi ile birlikte yok olur.

Zulümlerin kırıp geçirdiği Esseniler'e gelince; onların mistik ve zâhidâne mezhepleri hiç bir zaman cemaatleri etkilememiştir.

Ferisiler, şayet tahripten sonra yaşamışlarsa; bu onların uzun zamandan beri bu ihtimale hazır olmalarından ve bilhassa orada cemaatı hazırlamalarındandır. Çünkü onlar, uzun zamandan beri, Tora'nın, devletten, İsrail toprağından daha önemli olduğunu ve Tora'nın *ahid* alâmeti bulunduğunu kabul ediyorlardı. Onlara göre, zulüm giderse şeriat yaşar.

Ferisiler İçin Tevrat, En Büyük Değerdir:

Yahudiliği, yeni duruma (Diaspora) uygulamak için Tevrat'ı dikkatli şekilde okumak kâfidir. Çünkü "Herşey onda bulunmaktadır". Musa'dan, Knesseth Hagedola hahamlarına varıncaya dek, nakledilmiş olan şifahî gelenek, Yahudilere Allah aşkı ve hizmetine doğru rehber olmak için çok titiz hayat çerçeveleri koyan yazılı kanunun yorumuna izin vermiştir. O halde şeriatin etüdü yüce bir değerdir. Dünya, sadece "Tora okuyan çocukların nefesleriyle, onun emirlerinin tatbiki ile ve menfaat karşılığı olmayan lutufla devam etmektedir".

İşte bunun için Hikmet, tevazu ve alçak gönüllülük, gerçek Yahudinin faziletleridir. O, sevaplarının mükafatını gelecek dünyada alacaktır. Çünkü bir amel, bu dünyada ve öbür dünyada mükâfatlandırılmıştır. Bu dünya, öbür dünyanın giriş odasından başka bir şey değildir.

Ferisi Yahudiliğinin kuvvet çizgileri, okullarda gelişmiş ve şerh edilmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra, sözlü nakil şartlarının güvenilirliğinin olmadığı düşünülerek (Yahudi merkezlerinin dağılması, zulümler, güvensizlik nedenleriyle) Mukaddes Haham Yuda, Filistin okullarında tedarik edilen kanunların tümünü yazmaya karar vermiştir. İşte bu tedvinden de Mişna (Michna) doğmuştur.

Mişna'nın yorum ve derleme çalışması V. asra kadar Tiberiade ve özellikle SURA ve Pumbediat'daki iki büyük Babil akademisinde devam etmiştir. İşte Mişna'nın şerhi olan Gemârâ (Guemârâ) buralarda kaleme alınmıştır. Böylece Mişna ve Gemârâ, Talmudu meydana getirmişlerdir.